

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІОЛОГІЇ

УДК 316.42: 005.336.2

Н. І. ГЛЕБОВА

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ СОЦІАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ФАХІВЦІВ ВОДНОГО ТРАНСПОРТУ

У статті розглянуто проблему вивчення феномену соціальної компетентності фахівців водного транспорту як характеристики ефективності соціалізації особистості професіонала в певному соціальному контексті та умови досягнення ним відповідності соціально затребуваним якостям міжособистісної соціальної взаємодії. Проналізовано специфіку дослідження соціальних характеристик галузевого фахівця засобами соціології за результативними універсальними та інваріантними формами вияву соціально-професійної взаємодії в умовах професійної діяльності соціальної групи, що знає значних транскультурних і крос-культурних впливів. Відрефлексовано сучасні соціологічно-галузеві підходи до проблеми крізь призму категорій соціальної взаємодії, соціальної довіри та соціальної солідаризації як чинників становлення професійних відносин фахівців у контекстах трансформації культурно-освітнього простору системи професійної освіти галузі водного транспорту.

Ключові слова: соціальна компетентність, соціальна взаємодія, соціальна довіра, соціальна солідаризація, фахівці галузі водного транспорту, соціологічне дослідження, фахова освіта.

Наукові інтерпретації множинності функціональних проявів соціального чинника взаємодії в індивідуальних і групових формах, що ґрунтуються на соціологічних концептах, представлених у працях П. Бурдьє, Е. Гіденса, І. Гофмана, Н. Лумана, А. Селігмана, Е. Фромма, Ф. Фукуями, П. Штомпки, А. Шуца, дають підстави констатувати творення в цих взаємодіях особливої форми обміну смислами й цінностями, що дозволяє, виносячи їх за межі особистої свідомості у процесі комунікації (зокрема професійної), бути певним у сприйнятті їх іншими суб'єктами спільної діяльності. Кожна людина може переконатися в дієвості набутих у процесі соціальної взаємодії навичок і вважати їх своїми (або освоєними), оскільки соціальні смисли – це й звичні внутрішні смисли життя кожної людини. Як характеристика внутрішнього зв'язку соціальних смислів у діяльності людини виступає категорія соціальної компетентності, що розглядають також як актив і реальний, усвідомлений та визнаний більшістю активних членів внутрішній потенціал співтовариства для продуктивного співробітництва між різними індивідами на колективних засадах.

Метою статті є концептуалізація соціальної компетентності в аспектах соціальної взаємодії, соціальної довіри та соціальної солідаризації в контексті соціологічного вивчення чинників становлення професійних відносин в умовах трансформації культурно-освітнього простору системи професійної освіти галузі водного транспорту.

Більшість сучасних досліджень [14] до сутнісних у визначенні соціальної компетентності особистості зараховує знання, цінності, уміння, діяльність та поведінку особистості, яких потребують від неї держава, соціум, родина, фах тощо, що означає не лише способи реалізації знань, а й уміння особистості щодо вільного та свідомого самовизначення у внутрішньому духовному досвіді й у зовнішній соціальній дійсності. На думку Т. Г. Каменської, соціальне знання особистості при налагодженні певного зв'язку навколишнім соціумом здатне виявитися і як соціальна компетенція, оскільки в соціального знання й соціальної компетенції є спільна сфера – знання, як інформація, що пройшла селекцію, і наділяє суб'єкта певними спроможностями, при цьому для суб'єкта із соціальною компетенцією відбір знання здійснюється відповідно до конвенціональних істин і соціального визнання [5]. Соціально-історичний досвід вносить значні корективи в перебіг соціальних процесів, надаючи показникам соціальної компетентності ознак маркера того чи іншого роду діяльності в дослідницьких спробах осмислити й спрогнозувати якість процесів професіоналізації особистості, позначених багатьма чинниками, а також суперечливістю, пов'язаною з глибокою соціальною диференціацією прошарків і груп, що впливає на цілепокладання й динаміку соціалізації особистості через узгодження принципів застосування набутих знань і вмінь на індивідуальному рівні [8].

Вітчизняна система професійної освіти системи водного транспорту сьогодні перебуває у складному пошуку й відстоюванні інтелектуальних, ціннісних і соціально-економічних ресурсів, проте в цих умовах мусить здійснювати відбір моделей професійної ідентифікації і методів інкультурації значних і значущих професійних груп на засадах формування соціальної культури фахівців морської галузі, насамперед, як членів суспільства. Разом з тим, соціологічні дослідження останнього часу фіксують у сфері водного транспорту України такі соціально-трансформаційні чинники впливів на соціалізаційні характеристики фахівців:

- значне розширення можливостей працевлаштування на судна під іноземним прапором, коли, відповідно, розширюється соціальна база для формування світогляду «громадянина світу» з його перевагами і недоліками;

- значне загострення проблеми після рейсової реадаптації для тих, хто повертається після тривалої відсутності, коли «плинність» і хисткість соціально значущих цінностей відверто дезорієнтує, породжуючи стигмати маргіналізації;

- зростання впливів соціальної індивідуалізації на поведінкові й життєві стратегії особистості, що виражається в розбіжності параметрів соціальних підсистем і індивідуальних ситуацій, що, у свою чергу, спричиняє наростання соціальної та психологічної ентропії [7].

Тому важливими дослідними соціологічними маркерами вивчення цих процесів видаються аспекти спрямування діяльності на створення атмосфери «родинності», підвищення задоволеності роботою та заходів з

утримання моряків у професії. Це, з одного боку, вимагає залучення моряка до процесу планування корпоративних перспектив, з іншого – передбачає наявність у фахівця певного набору соціальних знань, що забезпечать віднайдення прийняттого балансу можливостей реалізації власних інтересів і побажань та стратегічних планів судновласника. Достатньо чітко зазначені організаційні тенденції в підготовці фахівців водного транспорту на сучасному етапі розвитку професійної морської освіти виявляє факт створення міжнародного морського кластеру «Палата ІТ-ОПМ» (Палата ІТ-освіти і підготовки моряків) при Херсонській державній морській академії за участю представників іноземних компаній, Міносвіти України, керівництво ОДА та інших зацікавлених сторін [12]. Саме тому, ґрунтуючись на чинних професійних стандартах і нормативах галузі водного транспорту (закріплених рядом міжнародних угод), уже на рівні освітніх стратегій підготовки галузевих фахівців потрібно враховувати чинник сучасних глобалізованих умов професійної діяльності соціальної групи, що зазнає значних транскультурних і крос-культурних впливів. На нашу думку, увага до зазначених вище соціальних аспектів у плануванні та змістовному соціально-гуманітарному наповненні відповідних програм навчального процесу уможливорює здатність системи професійної освіти виконувати свою соціокультурну місію, а ефективність формування соціальної компетентності фахівців стає впливовим чинником розвитку суспільства – інструментом, світоглядною та інтелектуальною основою консолідації й зниження надлишкової соціально-культурної напруги.

Можна стверджувати, що саме в межах цього напрямку сформовано концепцію функціонального комфорту щодо створення такого службового стану моряка, при якому досягається відповідність засобів, умов праці, можливостей та індивідуально-психологічних особливостей людини, що зумовлює адекватну мобілізацію її здібностей. Однак соціологічні засади вивчення соціальної компетентності (і ширше – соціалізації особистості) у сьогоденних реаліях, на нашу думку, розроблені далеко не належним чином, щоб вичерпно відобразити весь спектр соціально значущої діяльності людини в уніфікованих методиках вимірів за показниками, незалежними від різноманіття конкретних умов. Варіації цих співвідношень і інваріантність самих методик формування їх оптимуму в освітянському середовищі не завжди є оптимальними для досягнення позитивного співвідношення соціальної компетентності членів спільноти на індивідуально-особистісному рівні та на рівні розвитку соціальних інститутів суспільства, одним з яких є галузь професійної освіти. Такий стан справ потребує, на нашу думку, аналізу засад і механізмів досягнення ефективного зворотного зв'язку крізь призму розгляду деяких важливих аспектів концептуалізації категорії соціальної компетентності особистості фахівця в соціологічних вимірах.

Дослідники соціальних вимірів трансформації культурно-освітнього простору констатують потребу моделювання таких особистісно орієнтованих світоглядних комплексів професійного становлення індивідів, у яких

соціальні компетенції набувають характеристик засобу збереження автономії при реалізації індивідуальних життєвих стратегій, прагнення до координованого із соціумом «соціального самобудування». Соціально орієнтований професійний розвиток особистості дає їй змогу бути суб'єктом впливу на нові реалії, водночас забезпечуючи формування в особистості «світоглядної системи, здатної знаходити дієві та ефективні механізми самореалізації себе в соціумі» [4].

У цих умовах власне соціалізаційні компоненти реалізації освітнього капіталу особистості додають до загальної та спеціальної освіти, набутого життєвого й професійного досвіду, творчого потенціалу, морально-психологічного та фізичного здоров'я тих мотивів діяльності, що мінімізують ризики в самореалізації. Однак, оскільки сьогодні надзвичайно складно прогнозувати темпи суспільного й індивідуального розвитку, дослідники вважають ці ризики однією із суттєвих властивостей та значущим чинником розвитку молоді [13]. У світлі досвіду найбільш розвинених суспільних систем потрібно визнати безумовну актуальність проблеми комплексного дослідження феномену соціальної компетентності крізь призму тих чинників, що зумовлюють її наявність чи відсутність.

Одним з таких чинників, на нашу думку, є процес солідаризації професійних відносин, який А. С. Лобанова і Т. Г. Коломоєць розглядають:

– як соціальний процес інтеграції (єднання) учасників трудових відносин у єдину професійну групу, яка формується й функціонує в певній сфері діяльності, на основі кооперації праці, спільних професійних інтересів, загально визнаних меті, соціальних нормах і взаємозумовлених професійних діяч, що забезпечують ефективну реалізацію трудового та професійного потенціалу як на індивідуальному, так і груповому рівнях;

– як спосіб встановлення солідарності в певній сфері діяльності і/або певній професійній групі, тобто атмосфери взаємної довіри, взаємопідтримки, взаємодопомоги, взаємної відповідальності його членів, що уможливорює розвиток професійної самосвідомості, поглиблення мотивації праці, удосконалення трудових і професійних знань та навичок;

– як стан професійних відносин, що ґрунтуються на солідаризмі як колективно визнаній ідеї спільної інтегрованої діяльності та шляхах досягнення членами професійної групи (підприємства, організації, галузі, сфери діяльності) разом із профспілками спільних цілей для задоволення як індивідуальних, групових, так і суспільних (державних) інтересів [6].

Соціологічні виміри [9; 11] дають змогу зарахувати до структури соціального зв'язку рефлексії соціальної дії, соціальні взаємодії та соціальної поведінки суб'єктів, а до форм вияву – такі складові, як прийняття рішення, реалізація, контроль і корекція. Виходячи з прагматичних засад дії суб'єктів соціального зв'язку, дослідники виділяють такі його види: керівні, виконавські, утилітарно-адаптивні, перцептивні, мнемонічні, розумові та комунікативні. При здійсненні кожної із цих дій відбувається викорис-

тання людиною як засвоєних, так і індивідуально напрацьованих засобів і знарядь [10].

Разом з тим, категорія «соціальна взаємодія», яка виражає характер і зміст відносин між людьми (соціальними групами) як постійними носіями якісно різних видів соціальної діяльності, що відрізняються одне від одного своїми соціальними позиціями (статусами) і соціальними ролями (функціями), містить у собі соціальну поведінку – сукупність або систему актів і дій людини, котрі можуть спостерігати інші люди, у присутності яких вони здійснювалися (як діяльність, яку можна безпосередньо спостерігати, тоді як сама діяльність є свідомою «довільною поведінкою» людини. До основних елементів, що визначають соціальну поведінку, належать потреби, інтереси, мотиви й очікування (або експектації). Аналіз розглянутих підходів дає змогу констатувати важливі в контексті нашого дослідження позиції, на які ми спиратимемося в подальшому:

- соціальні дії притаманні тільки соціальним суб'єктам, тобто індивідам як представникам певної соціальної групи;
- дії людини завжди орієнтовані на іншу людину, тобто вона уявно передбачає реакцію іншої людини на свої дії;
- діяльність містить у собі свідомі цілі та сплановані дії заради якоїсь винагороди (наприклад, заробітку, гонорару, підвищення на посаді тощо), яка виконує функцію зовнішнього стимулу;
- за соціальної дії орієнтація на інших є уявною, а за соціальної взаємодії – реальною, оскільки тут присутня зворотна дія;
- відповідь на соціальну дію такою самою дією є основою соціальної взаємодії, яка передбачає два поведінкових акти: прямий і зворотний;
- соціальна взаємодія є системою взаємозумовлених соціальних дій, за яких дії одного суб'єкта одночасно є причиною й наслідком зворотних дій інших суб'єктів;
- соціальна поведінка будь-якого індивіда складає серію взаємопов'язаних соціальних актів і є системою взаємозумовлених соціальних дій;
- поведінка не містить у собі мети як головного, вирішального елемента, найчастіше вона має певні напрями та очікування, потреби й мотиви, котрі, на відміну від стимулів, є не зовнішніми, а внутрішніми спонукками [10].

Отже, оскільки соціальний зв'язок – це, насамперед, соціокультурні взаємозобов'язання індивідів або груп індивідів, що передбачають соціальну взаємодію (інтерацію) як систему взаємозумовлених дій, за яких дія одного суб'єкта є причиною та наслідком відповідних дій інших, його успішність залежить від того, наскільки учасники взаємодії, переслідуючи власні цілі й втілюючи на соціальній сцені власні наміри, здатні дотримуватися певних стандартів соціальної поведінки. Разом з тим, соціальна дія в сучасному світі містить своїм компонентом управління суб'єктом дій виробленими враженнями [3].

Проведений нами аналіз психологічних моделей довірчої взаємодії у професійних колективах [1] дає підстави для формулювання деяких гіпотез, що заслуговують, на нашу думку, особливої уваги:

– потреба в соціальній довірі є чинником розвитку соціальної компетентності й базовою умовою професійного спілкування, оскільки саме вона переводить акт професійно-соціальної комунікації в акт ціннісно-значущого спілкування;

– соціальна компетентність, як результат цілеспрямованого розвитку особистості фахівця, виконує функцію зв'язку між людьми, онтологічно існує в суб'єктивному світі особистості, проте виникає й функціонує в «навколоіндивідуальному» просторі, куди «виноситься» в момент взаємодії людей і де динамічно змінюється під впливом цієї взаємодії;

– в основі соціально компетентної дії особистості лежить співвідношення ціннісного ставлення до інших осіб і до себе, яке може порушуватися з об'єктивних (соціально-психологічних) та суб'єктивних (особистісних) причин;

– основними умовами соціально компетентних відносин у соціально-психологічній взаємодії є потреба в успішній груповій (колективній) діяльності, значущість для її здійснення іншого й апріорна безпека особистості (групи) у майбутніх діях, пов'язаних з процесом взаємодії з конкретними іншими індивідами.

Висновки. Наведений теоретичний аналіз показує, що соціальна компетентність реалізується фахівцем як автономним суверенним суб'єктом активності, що може по-різному використовувати наявні знання, наявну інформацію. Отже, соціальна компетентність у контексті цього підходу передбачає ціннісне ставлення до особистості іншого, засноване, по суті, на оцінці його діяльності й позитивному прогнозуванні майбутніх спільних вчинків. Тому психологічно реалізація соціальної компетенції будується на основі ставлення до потенційних позитивних можливостей особистості крізь призму їх сприйняття іншою особистістю. Суб'єктні взаємодії індивідів вимагають розгляду комплексу чинників походження та функціонування такого атрибуту соціально розвиненої й адаптованої особистості, зокрема, навичок соціальної компетентності, практичного ефекту такої взаємодії або ефектів виникнення нової суб'єктивної реальності в процесі взаємодії індивіда, у цьому випадку – з іншим індивідом. У вказаному аспекті соціальна є формою знаходження балансу в професійній соціалізації. Таким чином, конкретна компетентність, усвідомлювана індивідом як соціальна, є здатністю створення певного гатунку й рівня значущих відносин і конкретною соціально-ціннісною психологічною позицією в ставленні до конкретного іншого, тобто як феномен, що породжується, виявляється й динамічно змінюється в процесі взаємодії людей [2].

Відтак, соціологічне моделювання цілісної структури соціальної компетентності особистості професіонала, на нашу думку, полягає й у визначенні площин перетину онтологічних реальностей і суб'єктивного світу

людини, яка має привласнити смисли й цінності, що маркуються суспільством категорією «соціальна компетентність», у єдиній системі.

Список використаної літератури

1. Глебова Н. І. Формування культури суспільної довіри: освітній вимір. *Грані*. 2016. № 1 (129). С. 92–99.
2. Глебова Н. І. Підходи та структура соціологічного дослідження соціальної компетентності: на прикладі дослідження фахівців водного транспорту. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. Київ, 2018. С. 147–167.
3. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни : пер. с англ. Москва : КАНОН – пресс-Ц – Кучково поле, 2000. 304 с.
4. Зубов В. О. Кроскультурний пастиш в умовах глобалізації: світоглядний аспект. Київ : Ін-т вищої освіти НАПН України, 2014. 278 с.
5. Каменская Т. Г. Социальная компетенция – категория когнитивной науки – и ее соотношение с социальным знанием. URL: dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/1485 (дата обращения: 12.08.2018).
6. Лобанова А. С., Коломоець Т. Г. Солідаризація професійних відносин у сфері праці в умовах суспільних викликів. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 1. С. 51–54. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rpzn_2016_1_13 (дата звернення: 12.08.2018).
7. Мартынюк И. О., Соболева Н. И. Формирование поведенческих стратегий работников морской отрасли в контексте социальных изменений: методологические вопросы изучения. *Соціально-економічні, соціально-педагогічні та соціально-психологічні проблеми морської освіти*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. (Мелітополь, 14–16 червня 2012 р.). Мелітополь : Колор Принт, 2013. С. 3–15.
8. Ручка А. О. Компетентність як ресурс життєвої активності. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2017. С. 264–274.
9. Туленков М. В. Соціальний захист у соціологічному вимірі : монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2010. 178 с.
10. Туленков М. В. Організаційна взаємодія як предметна сфера соціології управління. *Соціальна психологія*. 2007. № 1. С. 12–25.
11. Хижняк О. В. Колективна дія в оптиці соціології. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2017. 340 с.
12. Ходаковський В. Ф. Міжнародний морський кластер «Палата ІТ-ОПМ» («Палата Інноваційні Технології – Освіта та Підготовка Моряків») при ХДМА : інформаційний бюлетень. Херсон : ХДМА, 2016. 12 с.
13. Чепурко Г. Проблеми формування соціального капіталу в Україні на сучасному етапі. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*. 2014. Вип. 1 (1). С. 271–283. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1\(1\)_27](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrsoc_2014_1(1)_27) (дата звернення: 12.08.2018).
14. Kurtz T. Der Kompetenzbegriff in der Soziologie. *Soziologie der Kompetenz*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. 294 Seiten. P. 7–25.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2018.

Глебова Н. І. Концептуалізація соціологічного дослідження феномена соціальної компетентності спеціалістів водного транспорту

В статтє рассмотрена проблема изучения феномена соціальної компетентності спеціалістів водного транспорту как показателя ефективності соціалізації личности професіонала в определенном соціальному контексті и условия достижєния им соответствия соціально востребованным качєствам межличностного соціального взаємодєвствия. Анализуєтся специфика исследования соціальных характеристик отраслевого специалиста средствами социологии по результирующим универсальных и инвариантных форм проявления соціально-професіонального взаємодєвствия в условиях професіональной деятельности соціальной группы, претерпеваю-

щей значительные транскультурные и кросс-культурные влияния. Отрефлексированы современные социологически-отраслевые подходы и измерения сквозь призму категорий социального взаимодействия, социального доверия и социальной солидаризации, как факторов становления профессиональных отношений специалистов в контекстах трансформации культурно-образовательного пространства системы профессионального образования области водного транспорта.

Ключевые слова: социальная компетентность, социальное взаимодействие, социальное доверие, социальная солидаризация, специалисты отрасли водного транспорта, социологическое исследование, профессиональное образование.

Glebova N. Conceptualization of Sociological Research of the Phenomenon of Social Competence of Water Transport Properties

The article deals with the problem of studying the phenomenon of social competence of water transport specialists as characteristics of the effectiveness of socialization of the personality of a professional in a certain social context and the conditions for achieving its compliance with the socially claimed qualities of interpersonal social interaction. The specificity of the study of the social characteristics of a branch specialist by means of sociology is analyzed on the resulting universal and invariant forms of manifestation of social and professional interaction in the conditions of professional activity of a social group that undergoes significant trans-cultural and cross-cultural influences.

In the modern social ontology special importance belongs to procedurality, as the restoration of individual social rights, a view from the standpoint of cooperation of human activity, that's why subjective is defined as a form of interaction that forms the rhythms of human action and the field of their integration. Theoretical aspect of understanding the problem generated by the «splitting» of social and individual is urgent, as well as practical need to justify the means of diagnostics, fixation, analysis, and resolution of situations that generate differentiation of social and individual human needs.

The sociological discourse in the research of social competence should be based on certain knowledge of requirements for social integration in the modern society ascertained by the subject of communication in the professional activity and process of obtaining a vocational education. The study of the dynamics of social processes reveals the logic of their commonality-separation, it allows us to find out the points of intersection of various procedural forms, which create new conditions for the interaction of subjects of social interaction. The indicated aspects of the considered approach show that social in the professional interaction of researchers relate to the basic characteristics and properties of an individual, based on models of relationships, mastered and assigned in the relationship with social environment, that is, functionally provides it with the status of an intermediate category, which fills the semantic field of realization of personal abilities in conditions of social influence on its behavior. It is obvious that the socially competent behavior of a specialist, acquired in the process of mastering and realization of qualifications in professional activity becomes an intersubjective function that on an individual and group level is a means of ensuring the important social functions of the predictable behavior of an individual through the development of certain samples, models for regulating relations between members of a professional group.

Our research gives a possibility to state that a sociological study of social competence should be based on the intentions of predictability and acceptability due to the positive meaningful perception of the motives and actions of another person's social behavior. Only on condition that social competence is considered as real, conscious and recognized by all members of the professional group, it becomes the potential of the community for productive cooperation between different individuals.

Key words: social competence, social interaction, social trust, social solidarity, specialists in the field of water transport, sociological research, vocational education.